

VÝZNAM VZNIKU ČESKOSLOVENSKEJ REPUBLIKY PRE UPLATŇOVANIE OBČIANSKÝCH PRÁV A SLOBÔD NA SLOVENSKU

KATARÍNA ZAVACKÁ

Pred novovzniknutým československým štátom, ktorého politická reprezentácia si vytýčila za cieľ, aby bol štátom s parlamentnou demokraciou, stálo veľmi veľa štátnických úloh. V neposlednom rade k nim patrilo i zohľadnenie stavu vnímania občianských práv a slobôd svojimi štátnymi občanmi, ktorí sa nimi stali doslova cez noc. Situácia sa vnímala ešte dramatickejšie, pretože v bývalej uhorskej časti monarchie – na Slovensku, o tejto zmene ešte dosť dlho ani nevedeli. Napriek tomu, že na Slovensku na základe recepcnej normy zákona č.11/1918 Zb. ostával v platnosti uhorský právny poriadok, vo vzťahu k občianskym právam a slobodám tu nastala veľmi významná zmena. Zákon č. 37/1918 Zb. o dočasnej ústave v § 6 odkazoval na platnosť zákona č.142/1867 r.z. s tým, že k zmene zákona o všeobecných právach občanov je potrebná prítomnosť aspoň 2/3 zvolených poslancov a z nich 2/3 väčšina hlasov prítomných poslancov, tak, ako bolo potrebné pri zmene ústavy. Toto ustanovenie obsahoval i zákon č. 271/1919 Zb., ktorým sa menil zákon o dočasnej ústave. Ďalším významným krokom zákonodarcu, predovšetkým vo vzťahu k Slovensku, bolo prijatie zákona č. 3/1918 Zb. o Najvyššom správnom súde,^{1/} ktorý mal rozhodovať o sťažnostiach štátnych občanov pre porušenie politických práv, ktoré im zaručovala ústava. I v Uhorsku bol zriadený Najvyšší správny súd, a to zák. čl. 26/1896, novelizovaným zák. čl. 40/1907, ale jeho úloha sa od rakúskeho odlišovala. Možnosti sťažovať sa proti ujmám spôsobeným správnymi aktami správnych úradov boli veľmi zúžené, pretože boli vymenované taxatívne. Z podstaty prístupu uhorskej štátnej moci k občianskym právam a slobodám vyplývalo, že oproti rakúskemu ponímaniu, uhorská jurisdikcia nebola založená na myšlienke ochrany subjektívnych verejných práv. A tak pre obyvateľa Slovenska, ako československého štátneho občana, nastala významná zmena, a to i za situácie, keby by nedošlo vznikom československého štátu k zmene politického systému. Veľká ideová zmena v obsahu občianských práv a slobôd však v Československu nastala všeobecne, teda nielen vo vzťahu k Slovensku. Pre zdôvodnenie opodstatnenosti vytvorenia československého štátu

^{1/} Najvyšší správny súd bol v Predlitavsku zriadený už v roku 1876. Na základe § 2 zákona bol kompetentný rozhodovať „vo všetkých prípadoch, v ktorých niekto tvrdí, že protizákonným rozhodnutím alebo opatrením správneho úradu bol poškodený vo svojich právach“.

musela jeho idea vychádzať nutne z vyššieho princípu obsahu občianských práv a slobôd. Politicky nebolo možné zostať v naplnení občianských práv a slobôd na úrovni rakúskej monarchie. Princípy demokratického politického systému nového československého štátu obsahovala Washingtonská deklarácia z 18. 10. 1918. Tieto princípy znamenali pre Slovensko úplne nové, nevidané možnosti. K hlavným zásadám budúcej československej ústavy patrila sloboda slova, tlače, svedomia, náboženstva a vedy, literatúry a umenia, práva zhromažďovacieho a petičného. Deklarácia obsahovala i všeobecné a tajné hlasovacie právo. Ženy mali byť s mužmi rovnoprávne vo všetkých politických, sociálnych a kultúrnych oblastiach. Národné menšiny mali mať zabezpečené všetky práva a mali byť chránené pomerným zastúpením. V súvislosti s politickým programom Washingtonskej deklarácie je vhodné porovnať ho s názorom uhorského ministerského predsedu Weckerleho, prezentovaného na zasadnutí ministerskej rady v roku 1909, ako vyjadrenie nespokojnosti prítomnému panovníkovi so stanoviskom dvora k národnostnej otázke v Uhorsku, že „(V Uhorsku) ... by bolo potrebné predovšetkým zabezpečiť hegemoniu maďarskej rasy proti všelijakým útokom... Za predpokladu zachovania hegemonie maďarskej rasy by sa mala uskutočniť aj reforma volebného práva... Kardinálna otázka, ktorú má sledovať (uhorská) vláda, spočíva v tom, aby sme jednoducho zahatali a zamedzili vyvolávanie nespokojnosti a zasahovanie do našich vnútorných vecí, do našich vzťahov s národnosťami. Hegemoniu maďarskej rasy musíme považovať za nevyhnutný postulát i pri zachovaní rovnoprávnosti národností. Musíme sa postaviť proti pestovaniu chorvátskych separatistických snáh, i keď zachováme neporušené práva Chorvátska a Slavónska... a pre toto všetko nežiadame iba zabezpečenie najvyššieho súhlasu Vašej Výsosti, ale výslovnú a najvyššiu podporu tejto politiky“.^{2/} To, čo česká politická reprezentácia považovala v Rakúsku za nedostatočné zabezpečenie svojich národných a tým i občianských práv a slobôd, bolo v Uhorsku pre národnosti nedosiahnuteľné a pre uhorskú politickú reprezentáciu neprijateľné. Ako v rakúskej časti monarchie, tak i v uhorskej malo na uplatňovanie občianskych práv a slobôd veľmi negatívny, reštriktívny dopad vyhlásenie I. svetovej vojny. Mnohé občianske práva a slobody boli nielen obmedzené, ale i zakázané. V Uhorsku boli pre radikálne zásahy do občianských práv a slobôd používané predovšetkým ustanovenia zák. čl. 63/1912 o mimoriadnych splnomocneniach, novelizovaným zák. čl. 50/1914, 13/1915 a 7/1917. Podstata zmocňovacieho zákona spočívala v udelení takých plných mocí vláde, že v prípade vojny, alebo aj v prípade hrozacej vojny mohla vládnuť bez obmedzovania parlamentom a v určitých veciach aj bez rešpektovania platných zákonov a ústavy. V § 13 zákona sa stanovovalo, že o tom, kedy nastáva vojnový stav alebo stav hrozacej vojny, rozhodoval panovník spolu s vládou, ktorá naviac určovala, ktoré obdobie treba považovať za vojnové.^{3/} Zmocňovací zákon zasahoval svojimi ustanoveniami do všetkých sfér života štátu a do občianskych práv a slobôd. Okrem zá-

^{2/} 20. 10 a 23. 11. 1909 viď Leonard, Bianchi: Občianske slobody v Uhorsku za dualizmu (1867--1918), in Právnické štúdie, časopis Slovenskej akadémie vied, roč. XIV, 1966, č. 1, s. 195.

^{3/} ibid. s. 197.

sahov do volených samosprávnych orgánov to boli napr. nielen zásahy do listového tajomstva, slobody tlače, ale i zákaz zakladania nových a obmedzovanie, resp. zákaz činnosti existujúcich spolkov. Zákaz zhromažďovania sa týkal i stretávania v súkromných miestnostiach.^{4/} Niet teda divu, že za takéhoto stavu bola činnosť slovenskej politickej reprezentácie úplne paralyzovaná a stav spoločnosti na Slovensku v čase vzniku československého štátu tomu aj zodpovedal. Tento uhorský zmocňovací zákon, ktorý bol recipovaný, sa napr. použil v roku už v marci 1919 ministrom s plnou mocou pre správu Slovenska dr. Vavrom Šrobárom pri vyhlásení stanného práva pre celé územie Slovenska. Ale už v tomto krátkom čase po vzniku československého štátu, navyiac za napätej medzinárodnej situácie vo vzťahu k Maďarskej republike rád, bol vidieť nápadný rozdiel v tom, ako na použitie zmocňovacieho zákona reagovala napr. Slovenská ľudová strana. Tá strana, ktorá práve z dôvodov aj uvedeného zmocňovacieho zákona nemohla v Uhorsku existovať. V čase trvania stanného práva a navyiac vojenskej diktatúry, vyhlásenej v júni 1919, bol 30. 8. 1919 uverejnený v Slovákovi protest jej predsedu A. Hlinku proti porušovaniu slobody tlače a zhromažďovania.^{5/} Horšie však bolo, že i ten obsah občianskych práv a slobôd, ktoré Uhorsko svojim občanom poskytovalo, nebol u všetkých občanov zažitý tak, aby prijali s uspokojením novú, demokratickú koncepciu občianskych práv a slobôd, ktorú sa chystala poskytovať svojim občanom Československá republika. Týkalo sa to napr. rovnosti občana, slobody vyznania, slobody voľby, ochrany súkromného majetku a slobody podnikania. Zaujímavé na negatívnych stanoviskách proti všeobecnosti občianskych práv a slobôd na Slovensku bolo, že sa v nich neodrážala len národnostná nevráživosť, ale i konfesná.^{6/} Nie, že by nebola už za Uhorska. Bola. Ale uhorské zákonodarstvo jej úspešne čelilo. Napríklad aj prijatím zák. čl. XLII/1895, ktorým sa recipovala židovská cirkev. Takže, ak nemala konfesná animozita možnosť na úspech v Uhorsku, o to viac ho nemala za demokratického politického systému v Československu. Úspech, možno povedať, že obrovský, zaznamenal na Slovensku tento negatívny svetoznámy názor až po likvidácii demokratického politického systému v Československu po Mníchovskej dohode, od októbra 1938, resp. po vyhlásení Slovenského štátu v marci 1939.^{7/} Pretože ideológie, či už pozitívne alebo negatívne tvoria a presadzujú konkrétni ľudia, nemusi byť nezaujímavé, že napriek dvadsiatim rokom života

^{4/} *ibid.* s. 198/199.

^{5/} *Slovák*, 30. 8. 1919, č. 33, roč. I, s. 1 „Pánu Minister Prezidentovi v Prahe. ...Nemáme slobody tlače a zhromažďovania, nemáme ústavným nemáme zhromažďovacieho práva. Naše najprimitívnejšie práva sú nohami šliapané. Slovensko je nie slobodné. ...Následkom toho žiadam bezodkladne odvolanie neodôvodnenej vojenskej cenzúry. Nestane-li sa to bezodkladne, budeme nútení dovolať sa aeropagu vzdelaného sveta, a mierovej konferencie v Paríži“.

... Ružomberok, dňa 22. augusta 1919, Andrej Hlinka, člen Národného Zhromaždenia a predseda Ľudovej Strany. Tri dni pred uverejnením tejto výzvy odišiel A. Hlinka a F. Jehličkom tajne do Paríža, ale nie z dôvodov „neslobody tlače a zhromažďovania“.

^{6/} *Slovák*, 27. 2. 1919, č. 7, roč. I, s. 1 „Z celého Liptova na pätnásť výborníckych miest nenašli sa len dvaja súci katolíci a ostatné miesta v nedostatku hodných ľudí (?) museli sa luteránmi zaplniť. Dosať sme mysleli, že len židia sú národ vyvolený a hľa, luteráni ich dohonili. Dosať v stoličnom výbore panovali židia, až pod terajšou vládou stoličný dom výlučne opanovali luteráni. Katolíci octli sme sa z ich veľmoci na smetisku“.

^{7/} *Tesnopisecká zpráva o 27. zasadnutí snemu Slovenskej republiky v Bratislave vo štvrtok 29. februára 1940*, s. 13.

v demokracii a dokonca v aktívnej politickej práci, ktorú táto demokracia v Československu občanom poskytovala, sa demokratické princípy konkrétnych ľudí nestali súčasťou ich politickej vízie. Naopak. Zbavili sa ich pri prvej možnej príležitosti ako neželateľnej príťaže. K takýmto osobám, ktoré zohrávali a zohrali v slovenských dejinách svoju úlohu v negatívnom ponímaní zmyslu a obsahu občianskych práv a slobôd a povinností občanov, bol aj dr. Jozef Tiso.

V čase, kedy po októbri 1918 v novovzniknutom československom štáte v Prahe hekticky fungoval ako zákonodarný orgán Národný výbor, pretransformovaný na Národné zhromaždenie, preberajúci do československého právneho poriadku okrem mnohých iných významných zákonov i ústavné zakotvenie občianskych práv a slobôd, fungoval v Nitre kresťansko-demokratický spolok. Jeho tlačovým orgánom bol od 17. 11. 1918 týždenník Nitra, súběžne vychádzajúci po maďarsky a po slovensky, hoci nie s celkom totožným obsahom. Redaktorom tohto týždenníka bol dr. Jozef (József) Tiszó a vydavateľom dr. Eugen (Jenö) Filkorn. Táto skutočnosť nie je uvádzaná z dôvodov ich obviňovania z maďarónstva, ako sa to z času na čas dialo, ale pre príklad jedného z vtedajších názorov dr. Jozefa Tisa na vnímanie rovnosti občanov, ako základu občianskych práv a slobôd. Už 8. 12. 1918, dva dni pred prijatím zákona č. 64/1918 Zb. o mimoriadnych a predchodných ustanoveniach na Slovensku, tri týždne pred zdráhaním sa vybraných Slovákov prijať funkciu županov, ponúkanú im dr. Šrobárom – ministrom s plnou mocou pre správu Slovenska, z dôvodov pochyb, že Slovensko sa v novom štáte udrží, sa v týždenníku Nitra uvádzalo, že dochádza k premenovávaniu maďarských priezvisk na slovenské. Prvými, kto si podľa redakcie začal premenovávať mená, mali byť Židia. V stanovisku redakcie sa uvádzalo, že „My žiadneho poslovenčenia mien nedovolíme! Nech sa každý volá tak, ako doteraz, až vidíme, kto je to.“^{8/} Tento nesúhlas redakcie je zaujímavý z troch hľadísk. Po prvé tým, že sa „poslovenčovanie“ mien malo diať v čase, kedy, ako už bolo uvedené, si neboli na Slovensku istí, že sa odčlenenie Slovenska od Uhorska podarí a keď bolo územie Slovenska ešte pevne v rukách uhorsko-maďarského vojska a štátneho aparátu. Po druhé, premenovávať sa mali dávať Židia, tí, ktorí boli ako celok sústavne označovaní za lojálnych uhorských občanov. A po tretie, po slovensky sa dr. Tiso podpísal v slovenskej mutácii až 12.1.1919, ale v maďarskej sa podpisoval po starom. Tento príklad však patrí skôr medzi kuriozity, hoci majúce svoj konkrétny význam vo vzťahu k právu slobodnej voľby. Jedným z veľmi vážnych postojov dr. Tisa k cudziemu súkromnému vlastníctvu možno považovať uverejnenú výzvu 24. 11. 1918, ktorá bola v zásede nabádaním k rabovaniu (po roku 1939 nazvanom decentnejšie – k „arizovaniu“). Výzva redakcie Nitra vyzývala „údiv a priateľov našich, ktorí menší majetok majú než 10 jutár“, aby sa hlásili u predsedníctva Kresťansko-demokratického spolku. „Neodkladajte to na zajtra, lebo „zabudnú“ na nás kresťanov, keď čo treba dostať.“^{9/} Od koho by mali „kresťania dostávať“ síce výslovne uvedené nie je, ale „výkrik“ v tom istom čísle novin je výstižný. „Bratia! Kresťania! Čo okolkuje-

^{8/} Nitra, orgán nitranského kresťansko-sociálneho spolku, 8. 12. 1918, čís. 4, ročník I., s. 2.

^{9/} Nitra, 24. 11. 1918, č. 2, ročník I., s. 1.

me, uznajme, že sme otrokmi židovskými! Oni rozkazujú, my mlčíme! ...Pomôž si človeče, i Pán Boh ti pomôže! Zem patrí ľudu, ktorý ju so zbraňou obrátil. Ale požadujeme pre ľud spolu i gazdovské nástroje, ale, aby si zem obrobiti mohol. Požadujeme ďalej dostatočnú istinu peňazí, aby nebol hneď pri začiatku na úžerníkov utisknutý! Požadujeme pre remeselníkov surový materiál, aby remeslo začať mohol, požadujeme dosť peňazí, aby dielne svoje zariadiť mohli! zem dajú veľko-majetkári, peniaze nech dajú váleční milionári.“^{10/} Pri takýchto výzvach vyznieva veľmi zaujímavá, čo považuje redakcia za „skutočnú demokraciu“. Bola to taká, „ktorá uznáva práva každého, ktorá nechce tyranizovať nikoho, ktorá uplatňovať chce v živote tak cenné poklady, aké sú: náboženstvo, mravnosť, statočnosť, česť, pravda, pracovitosť a vzájomná láska!“^{11/} Ale i ďalšie vyjadrenie názoru redakcie o demokracii je zaujímavé a možno povedať, že výstižné. V upozornení „Bratia, slováci, pozor!“ sa uvádzalo, že „S demokratmi, a to ešte so židovskými demokratmi nemali sme nič v minulosti, nepotrebujeme od nich naučenia ani teraz. Dost' nás je kresťanov, vyžijeme my aj sami v sebe! Dost' my máme i učených ľudí, nepotrebujeme, aby nás zo židovského tábora chceli poučovať. Ale potom bratia, keď takto odstrčíme od seba každého cudzinca, či je to žid, či je to Neslovák, drúžme sa my medzi sebou! ...ustáľme sa, že od dneska len kresťanovi dám zarobiť, len od kresťana budem kupovať. ...keď naše slovenské vrchnosti polapia Žida na úžerníctve, spredajú mu majetok a vyvedú ho von z dediny, aby si hladal chlieb inde.“^{12/} Tieto názory by sa mohli považovať za okrajové, keby ich nevyslovoval budúci významný člen Slovenskej ľudovej strany (HSĽS), minister československej vlády, predseda slovenskej autonómnej vlády, predseda vlády samostatného Slovenského štátu a nakoniec jeho prezident. Tento človek na svojich názoroch na základné občianske práva a slobody – na osobnú slobodu, na právo na súkromný majetok, jeho ochranu a na slobodu podnikania, na právo svetonázoru a na náboženskú slobodu, na slobodu pobytu ale hlavne – na právo na spravodlivé konanie pred súdom, nemusel k dátumu 14. marca 1939 nič meniť. Horšie však bolo, že proti postupom slovenskej politickej reprezentácie, ktorej bol významnou súčasťou, obmedzujúcej občianske práva a slobody od 6. 10. 1938, a po 14. marcí 1939 i ľudské právo – právo na život, nič nevykonal. Naopak, ako vysoký ústavný činiteľ ich podporil, a to nielen svojim podpisom.^{13/} Tento jeho postoj, ktorý mal prívržencov na Slovensku predovšetkým u vládnucej HSĽS teda nezaznamenal žiadnu zmenu k ústretivejšiemu prístupu k chápaniu demokratického politického systému a k všetkým demokratickým princípom, ktoré ho tvoria. Napriek dvadsaťročnému trvaniu vývoja politickej existencie dr. Jozefa Tisa v demokratickom Československu, nezanechalo na ňom svoju pečať nič demokratického. Už ako predseda autonómnej vlády Slovenskej krajiny na 2. schôdzke Snemu Slovenskej krajiny dňa 21. 2. 1939 vo

^{10/} ibid. s. 2.

^{11/} Nitra, 17. 11. 1918, ročník I., č. 1, s.1.

^{12/} Nitra, 1. 12. 1918, ročník I. č. 3, s.2.

^{13/} Vid' práce Ivana Kamenca: Po stopách tragédie, Archa, Bratislava 1991, Ladislava Lipschera: Židia v slovenskom štáte 1939-1945, Bratislava, Printservis, 1992, Tragédia slovenských Židov, Materiály z medzinárodného sympózia Banská Bystrica 25.-27. marca 1992, Banská Bystrica, DATEI, 1992.

vládnom vyhlásení uviedol, že „Zrevidujú sa všetky dosiaľ vydané právne normy: zákony, vládne nariadenia a iné právne pravidlá, či a nakoľko vyhovujú potrebám Slovenskej krajiny. ... V tejto ústave (Slovenskej krajiny, pozn. aut.) treba upraviť najmä moc zákonodarnú, zloženie a pôsobnosť snemu, moc vládnu a výkonnú, organizáciu vlády, ministerstiev a nižších správnych úradov, moc sudcovskú, práva, slobody a povinnosti občianske, najmä slobodu osobnú a majetkovú, slobodu tlače, zhromažďovacie a spolkové právo, právo petičné, listové tajomstvo, slobodu učenia a svedomia, slobodu prejavu mienky, ochranu manželstva a rodiny, ochranu a práva národných, náboženských a rasových skupín a to obdobne, ako to čini ústavná listina.“ Tieto slová by neznamenal nič mimoriadne, ak by nenasledovalo ďalšie tvrdenie, že „Táto úprava bude musieť byť, pravda, riešená v duchu a pod zorným uhlom tých zásad, z ktorých sa nové Slovensko zrodilo.“^{14/}

Vlastné politické presvedčenie, vyplývajúce z osobných morálnych hodnôt politika, sa prejavuje najmä v jeho konkrétnych činoch vo vzťahu k občianskym právam a slobodám a k ľudským právam predovšetkým v extrémnych situáciách. Ale tieto konkrétne činy sa spravidla už prekrývajú so signálmi vychádzajúcimi z jeho deklarovaných názorov. Vo všeobecnosti by malo teda platiť, že tieto signály je potrebné sledovať predovšetkým počas trvania demokratického politického systému, lebo neskôr je to už len mapovanie porušovania občianskych a ľudských práv a slobôd.

^{14/} Tesnopisecká zpráva o 2. schôdzke Snemu Slovenskej krajiny v Bratislave v dňoch 21., 22 a 23. februára 1939, s. 9–10.